

AMS. Oost-wandeling

Van ARTIS naar The Grand

*Een wandeling door de Plantagebuurt en de oostelijke binnenstad***Circa 4 kilometer | ongeveer 60 minuten lopen zonder stops | 2 tot 2,5 uur met rustige tussenstops****Het verhaal van de wandeling**

Deze AMS. Oost-wandeling loopt van de negentiende-eeuwse Plantage naar het hart van de oude stad. De route verbindt natuur, wetenschap en cultuur met de geschiedenis van Joods Amsterdam, vervolging, verzet en herdenken. Vanaf de Amstel verschuift het verhaal naar de zeventiende-eeuwse stadsuitbreiding, het verdwenen Vlooienburg, Rembrandt en de oude kloosterterreinen waaruit de universiteitsbuurt groeide. The Grand vormt het eindpunt: een plek waar kloosters, het Prinsenhof, de Admiraliteit, het stadhuis en een hotel elkaar in de loop van zes eeuwen opvolgden.

Route in een oogopslag

Stop	Plaats
Start	ARTIS, Plantage Kerklaan
1	Verzetsmuseum en het voormalige Bevolkingsregister
2	Nationaal Holocaustmuseum
3	Hollandsche Schouwburg
4	Wertheimpark en Spiegelmonument 'Nooit meer Auschwitz'
5	Hortus Botanicus
6	Nationaal Holocaust Namenmonument
7	H'ART Museum en het Amstelhof
8	De Amstel, de grachtengordel en de Vierde Uitleg
9	Stopera en het verdwenen Vlooienburg
10	Staalstraat en Staalhof
11	Nieuwe Doelenstraat en de oorspronkelijke plek van De Nachtwacht
12	Oudemanhuispoort, Binnengasthuis en oude kloosters
Finish	The Grand, Oudezijds Voorburgwal

Praktisch: Binnenplaatsen en doorgangen kunnen tijdelijk sluiten. Controleer vooraf de actuele toegankelijkheid. Rond de Weesperstraat en de Stopera liggen drukke oversteekplaatsen; gebruik daar de verkeerslichten.

De Plantage: natuur, cultuur en verzet

Start. ARTIS en de Plantage

Route: Startpunt bij de hoofdingang van ARTIS aan de Plantage Kerklaan. De monumentale entree en de oude gebouwen aan weerszijden vormen het eerste kijkpunt.

ARTIS ontstond in 1838 als het Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra. De Latijnse naam betekent: 'de natuur is de leermeesteres van kunst en wetenschap'. ARTIS groeide niet alleen als dierentuin, maar ook als centrum voor natuurhistorische verzamelingen, wetenschappelijk onderzoek en ontmoeting. In een tijd zonder Rijksmuseum en Concertgebouw vervulde de instelling een belangrijke culturele rol. De Plantage bood daarvoor ruimte en groen aan de oostkant van de toenmalige stad. Tuinen, buitenplaatsen en later culturele instellingen bepaalden het karakter van de buurt.

Kijkpunten: de negentiende-eeuwse entree, de Groote Museum-vleugel en het groene, institutionele karakter van de Plantage.

1. Verzetsmuseum en gebouw Plancius

Route: De route steekt de Plantage Kerklaan over. Het Verzetsmuseum ligt vrijwel tegenover ARTIS.

Het Verzetsmuseum zit sinds 1999 in gebouw Plancius. De Joodse zangvereniging Oefening Baart Kunst stichtte het gebouw in 1876. Daarna diende het onder meer als muziekgebouw, feestzaal en garage. Het museum zelf opende in 1984. De vaste presentatie toont de bezetting als een geschiedenis van keuzes onder druk: aanpassen, samenwerken, wegstijgen, helpen of actief verzet. Aan Plantage Kerklaan 36 stond het Amsterdamse Bevolkingsregister. Een verzetsgroep probeerde het register in de nacht van 27 op 28 maart 1943 door brand te vernietigen, zodat persoonsgegevens minder bruikbaar zouden zijn voor vervolging en razzia's.

Kijkpunten: de Joodse oorsprong van Plancius, het contrast met ARTIS en eventueel de gevelsteen bij het voormalige Bevolkingsregister.

2. Nationaal Holocaustmuseum

Route: De route volgt de Plantage Kerklaan naar de Plantage Middenlaan. Het museum ligt in de voormalige Hervormde Kweekschool.

Het Nationaal Holocaustmuseum vertelt over de vervolging en moord op Joden, Sinti en Roma in Nederland. Het museum opende in zijn huidige vorm in maart 2024. Tijdens de oorlog diende het gebouw als protestants opleidingsinstituut voor onderwijzers. Aan de overkant lag de Hollandsche Schouwburg; naast de school stond de crèche voor jonge Joodse kinderen. Door samenwerking tussen onder anderen crèchedirecteur Henriëtte Pimentel, Walter Süskind, docent Johan van Hulst en verschillende verzetsgroepen ontsnapten honderden kinderen uit de crèche. Binnen enkele tientallen meters kwamen vervolging, bureaucratie, moed en verzet samen.

Kijkpunten: de geringe afstand tussen school, crèche en schouwburg. Juist die fysieke nabijheid draagt het historische verhaal.

Herdenken in de Plantagebuurt

3. Hollandsche Schouwburg

Route: De route steekt de Plantage Middenlaan over. De Hollandsche Schouwburg ligt recht tegenover het museum.

Voor de oorlog gold de Hollandsche Schouwburg als een bekend theater. Vanaf juli 1942 gebruikte de Duitse bezetter het gebouw als verzamel- en detentieplaats voor Joden. Tienduizenden mensen verbleven hier voordat deportatie via Westerbork of Vught volgde. Kinderen raakten vaak van hun ouders gescheiden en gingen naar de crèche aan de overkant. Na de oorlog kreeg het gebouw een herdenkingsfunctie. De plek laat zien hoe een vertrouwde culturele voorziening in korte tijd veranderde in een schakel van vervolging en deportatie.

Kijkpunten: de vroegere theaterfunctie en de radicale verandering vanaf 1942. Een rustig moment past bij deze halte.

4. Wertheimpark en 'Nooit meer Auschwitz'

Route: De route loopt zuidwaarts langs de Plantage Middenlaan naar het Wertheimpark.

Het Wertheimpark draagt de naam van de negentiende-eeuwse bankier en filantroop A.C. Wertheim. In het park staat het Spiegelmonument 'Nooit meer Auschwitz' van kunstenaar Jan Wolkers. Het monument kreeg in 1977 zijn eerste plek en verhuisde in 1993 in vergrote vorm naar het Wertheimpark. Gebroken spiegels weerkaatsen de lucht. Wolkers drukte daarmee uit dat de hemel na Auschwitz nooit meer ongeschonden kan zijn. Onder het monument ligt een urn met as uit Auschwitz. Jaarlijks vindt hier de Nationale Holocaust Herdenking plaats.

Kijkpunten: de barsten in de spiegels en de weerspiegeling van lucht, bomen en bezoekers.

5. Hortus Botanicus

Route: De route verlaat het park aan de zijde van de Nieuwe Herengracht. De ingang van de Hortus ligt aan de Plantage Middenlaan.

De Hortus begon in 1638 als Hortus Medicus, een tuin waar artsen en apothekers geneeskrachtige planten bestudeerden. De tuin lag aanvankelijk elders in de stad en verhuisde in 1682 naar de huidige plek in de Plantage. De monumentale toegangspoort dateert uit 1715. De Hortus vertelt over wetenschap, handel, kennisuitwisseling en de groei van Amsterdam buiten de oudste kern. Later passeert de wandeling het Binnengasthuis, waar de medicinale tuin voor de verhuizing naar de Plantage enige tijd lag.

Kijkpunten: de poort uit 1715, het contrast tussen de besloten tuin en de drukke straat en de relatie met geneeskunde en apothekers.

6. Nationaal Holocaust Namenmonument

Route: De route volgt de Nieuwe Herengracht richting Weesperstraat en steekt bij de verkeerslichten over. Het monument ligt tussen de Nieuwe Herengracht en de Nieuwe Keizersgracht.

Het Nationaal Holocaust Namenmonument opende in september 2021. Bakstenen dragen de namen, geboortedata en leeftijden van ruim 102.000 Nederlandse Joden en 220 Sinti en Roma die tijdens de Holocaust zijn vermoord en geen graf kregen. De opeenvolging van namen maakt een onvoorstelbaar aantal persoonlijk. Iedere steen verwijst naar één mens en één afgebroken leven. Na de Hollandsche Schouwburg en het Holocaustmuseum verschuift hier het perspectief van de plaatsen van vervolging naar de individuele slachtoffers.

Kijkpunten: enkele namen en leeftijden en de aansluiting van de bakstenen op het materiaal van Amsterdamse gevels.

Langs de Amstel en de grachtengordel

7. H'ART Museum en het Amstelhof

Route: De route verlaat het monument aan de Nieuwe Keizersgracht en loopt westwaarts naar H'ART Museum. Wanneer de doorgang open is, voert de binnenplaats naar de Amstel.

Het museum huist in het Amstelhof. De bouw begon in 1680; in 1683 opende het complex als Diaconie Oude Vrouwen Huys met plaats voor ongeveer vierhonderd vrouwen. Eeuwenlang bleef het gebouw in gebruik voor ouderenzorg. Pas in de eenentwintigste eeuw volgde een museale bestemming. De symmetrische binnenplaats vormt een overgang van de herdenkingsroute naar de zeventiende-eeuwse stad. Het gebouw brengt kerkelijke armenzorg, monumentale architectuur en de stadsuitbreiding aan de Amstel samen.

Kijkpunten: de regelmatige gevels rond de binnenplaats, de schaal van het vroegere tehuis en het zicht aan de Amstelzijde.

8. De Amstel, de grachtengordel en de Vierde Uitleg

Route: Aan de Amstel gaat de route rechtsaf, in de richting van de Stopera. Het uitzicht op de rivier en de Nieuwe Herengracht maakt de stadsuitbreiding zichtbaar.

Amsterdam breidde de grachtengordel in fasen uit. Vanaf 1613 ontstond het deel van de Haarlemmerdijk tot de Leidsegracht. Vanaf 1656 volgde de grote uitbreiding tot aan en over de Amstel: de Vierde Uitleg. Herengracht, Keizersgracht en Prinsengracht liepen verder door. Ten oosten van de Amstel kregen de voortzettingen namen als Nieuwe Herengracht en Nieuwe Keizersgracht. Dit oostelijke deel ontwikkelde zich langzamer en bleef ruimer van opzet. Grote instellingen als het Amstelhof en de Hortus pasten daardoor goed in het gebied. De rivier verbindt hier de westelijke en oostelijke grachtengordel.

Kijkpunten: de Nieuwe Herengracht en Nieuwe Keizersgracht. Het woord 'Nieuwe' markeert hier de voortzetting ten oosten van de Amstel.

9. Stopera en het verdwenen Vlooienburg

Route: De route volgt de Amstel naar de Stopera. Vanaf het Waterlooplein of de Zwanenburgwal ontstaat zicht op het vroegere gebied.

Onder en rond de Stopera lag Vlooienburg, een in het begin van de zeventiende eeuw aangeplempt eiland in de Amstel. Houtkooplieden, ambachtslieden, kleine ondernemers en migranten uit verschillende landen en geloofsgemeenschappen woonden er naast elkaar. Het gebied geldt daarom vaak als de eerste multiculturele buurt van Amsterdam. Vlooienburg groeide uit tot een belangrijk deel van Joods Amsterdam; rond 1795 was ongeveer 82 procent van de bewoners Joods. Oorlog, leegstand en naoorlogse sloop maakten vrijwel een einde aan de oude straten en huizen. Voor de bouw van de Stopera vonden in 1981 en 1982 grote archeologische opgravingen plaats. Het complex combineert stadhuis en muziektheater.

Kijkpunten: de verdwenen straten onder het huidige complex en de spanning tussen monumentale nieuwbouw en verloren stadsweefsel.

Rembrandt, textiel en de oude universiteitsbuurt

10. Staalstraat en het Staalhof

Route: De route loopt vanaf de Stopera langs de Zwanenburgwal en slaat linksaf de Staalstraat in.

De naam Staalstraat verwijst niet naar metaal. Een 'staal' was een monster of deel van een rol laken. In het nabijgelegen Staalhof keurden en wogen keurmeesters stoffen en brachten zij een keurmerk aan. Rembrandt schilderde in 1662 hun groepsportret, nu bekend als De Staalmeesters. Het doek hing tot 1771 in het Staalhof. De straatnaam bewaart zo de geschiedenis van de textielhandel en het stedelijke toezicht op kwaliteit.

Kijkpunten: het verschil tussen staal als metaal en staal als textielmonster en de ligging van het voormalige Staalhof en de Saaihal.

11. Nieuwe Doelenstraat en De Nachtwacht

Route: Via de Staalstraat en de Kloveniersburgwal loopt de route naar de Nieuwe Doelenstraat, bij het huidige Doelen Hotel.

Hier stond de Kloveniersdoelen, het hoofdkwartier en de feestzaal van de Amsterdamse schutters die een klover, een vroeg vuurwapen, droegen. Rembrandt voltooide De Nachtwacht in 1642 voor de nieuwe grote zaal. Het schilderij maakte deel uit van een reeks van zeven grote schuttersstukken. Het hing dus niet in een museum, maar in een representatieve verenigingszaal waar de schutters hun stedelijke status lieten zien. In 1715 verhuisde het doek naar het stadhuis op de Dam. Om het tussen architectonische elementen te laten passen, sneed men het aan vier kanten af. Rembrandt woonde in 1635 zelf in de Nieuwe Doelenstraat.

Kijkpunten: de plek bij het Doelen Hotel en het oorspronkelijke gebruik van De Nachtwacht als schuttersstuk voor deze locatie.

12. Oudemanhuispoort, Binnengasthuis en oude kloosters

Route: De route volgt de Kloveniersburgwal noordwaarts naar de Oudemanhuispoort. Afhankelijk van werkzaamheden loopt de wandeling door of rond het Universiteitskwartier naar de Oudezijds Voorburgwal.

De Oudemanhuispoort vormde de toegang tot het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, dat vanaf 1602 onderdak bood aan arme ouderen. Later kwam het complex bij de Universiteit van Amsterdam. De omgeving bezit nog oudere lagen. Op het terrein van het Binnengasthuis lagen in de late middeleeuwen het Oude en het Nieuwe Nonnenklooster. Na de Alteratie van 1578 sloot het stadsbestuur de kloosters en kregen de gebouwen een functie in de ziekenzorg. Hieruit groeide het Binnengasthuis. Tussen 1665 en 1682 lag hier ook de Hortus Medicus, voordat de tuin naar de Plantage verhuisde. In de nabijgelegen Agnietenkapel begon in 1632 het Athenaeum Illustre, de voorloper van de UvA, met colleges van Gerardus Vossius en Caspar Barlaeus.

Kijkpunten: de opeenvolging klooster, gasthuis en universiteit, plus poorten, binnenplaatsen en smalle stegen.

Eindpunt: The Grand

Finish. The Grand en het Prinsenhof

Route: De route volgt de Oudezijds Voorburgwal noordwaarts naar The Grand.

The Grand staat op een terrein met een geschiedenis van ruim zes eeuwen. In de middeleeuwen lagen hier kloosters. Na de Alteratie van 1578 kregen delen van het complex nieuwe functies en ontstond het Prinsenhof, waar vorsten en andere voorname gasten verbleven. Ook de Admiraliteit van Amsterdam gebruikte gebouwen op het terrein. Toen koning Lodewijk Napoleon in 1808 het stadhuis op de Dam als paleis in gebruik nam, verhuisde het Amsterdamse stadsbestuur naar het Prinsenhof. Het complex bleef tot 1988 stadhuis en kreeg daarna een bestemming als hotel. De wandeling eindigt daarmee op een plek waar religie, stedelijk bestuur, internationale gasten en monumentaal erfgoed samenkomen.

Kijkpunten: de binnenplaats en de verschillende bouwlagen. Bijna twee eeuwen lang zetelde hier het Amsterdamse stadsbestuur.

De wandeling in één gedachte

In nog geen vier kilometer toont Amsterdam hoe de stad telkens op oudere lagen verder groeide. Dierentuin, schouwburg, school, klooster, gasthuis, markt, universiteit en stadhuis kregen door de eeuwen heen andere functies. Sommige veranderingen vertellen over groei, andere over vervolging of verlies. Door de plekken in samenhang te bekijken, ontstaat een stad vol verbonden verhalen.

Praktische aandachtspunten

- Binnenplaatsen van H'ART Museum en het Universiteitskwartier kunnen tijdelijk sluiten. Een buitenroute langs Amstel, Kloveniersburgwal en Oudezijds Achterburgwal biedt dan een alternatief.
- Bij de Hollandsche Schouwburg, het Wertheimpark en het Namenmonument past een rustig moment. Minder uitleg kan daar meer betekenis krijgen.
- De route bevat drukke oversteekplaatsen. Gebruik bij de Weesperstraat en rond de Stopera de verkeerslichten.
- Controleer voor vertrek actuele openingstijden, werkzaamheden en toegankelijkheid van gebouwen en doorgangen.

Historische controle

De historische gegevens in deze route zijn gecontroleerd aan de hand van informatie van ARTIS, het Verzetsmuseum Amsterdam, het Stadsarchief Amsterdam, het Joods Cultureel Kwartier, het Nationaal Comité 4 en 5 mei, het Nederlands Auschwitz Comité, de Hortus Botanicus Amsterdam, het Nationaal Holocaust Namenmonument, H'ART Museum, Nationale Opera & Ballet, het Rijksmuseum, de Universiteit van Amsterdam en The Grand.

Samengesteld als algemene wandelroute voor AMS. Oost. Actuele toegankelijkheid kan afwijken.